

## IN ANDRIAM ARGUMENTI NARRATIO.

Terentius postquam Lucio Lanuvino, adversario poëtae et constanti laudum suarum obtreptatori, in prologo responderat: Simo et Sosia, quorum hic illius libertus est, in ipso exordio fabulae nuptias apparantes comparent.

Res agitur Athenis. Ante aedes Simonis Simo cum Sosia colloquitur, et quid sibi in animo proposuerit declarat.

Simoni Pamphilus erat filius, juvenis omni in re modicus, cui Chremes, alius civis Atheniensis, unicam gnatam suam cum dote summa uxorem dare voluit. Hae nuptiae hodie faciendae erant.

Sed sana mens juvenis periculum fuerat ne puellae vitio periret, quae ex Andro insula Athenas migraverat. Chrysis moritur: id nomen Andria puella gesserat, et Simo curis levatus deponit suum in defunctam animum, etiam cum gnato suo funus prosequens. Quod utinam non prosequutus esset! Minus compererit, gnatum suum amare et lacrymas, quae fundebantur, ad Glycerium magis, floridam Chrysidis sororem, quam ad defunctam pertinere.

Iratu pater domum venit; Chremes postridie accurrit, se tali juveni filiam suam in matrimonium daturum esse negans, et tamen Simo nuptias se hodie apparare simulat, ut filium ad amorem sibi fatendum cogat, materiam ut ita rixae nanciscatur; simul Davum servum experiri vult, quid animi gerat de matrimonio herilis filii incedendo; utique simulatis nuptiis de veris nuptiis quid fieri possit periclitando cognoscere.

Hoc consilium postquam Simo, pater, Sosiae, liberto, (I, 1) exposuit, Sosia intra domum abit, restat Simo, Davus advenit (I, 2), et primum herum non adesse sentiens secum loquitur, quae usque ad v. 12 continentur. Inde minae sunt, quas herus in servum iactat, si quid ad nuptias disturbandas servus conatus fuerit.

Minatus Simo et ipse domum suam ingreditur, et solum Davum I, 3 in scena relinquit, qui servus secum deliberans, quae sibi pericula vel a domino vel ab herili filio immincant, primum Andriam spectatoribus nunciat gravidam esse e Pamphilo, cujus

partum ut Pamphilus tollere possit, civem Atticam Glycerium esse fingere, natam e cive Atheniensi, qui ad Andrum insulam naufragium fecerit (cf. IV, 6 et V, 4). Haec dum narrat, Mysis ancilla, Glycerii e domo egressa, in scena comparet, Lesbiam obstetricem, quae Glycerium in partu adjuvet, adduci iussa, et cum Archylide ita colloquitur, uti I, 4 scriptum est. Archylis, intra fores herilium aedium constituta, de domo proloquitur; ipse Davus ad forum abiit, ut Pamphilum certiore faciat. Mysis in via Pamphilum advenientem videt, itaque quinta scena primi Actus praeparatur. Pamphilus adest. De patris consilio timens prae ira aestuat, et querelis virus acerbitatis suae effundit. Mysis, eum audiens, et ipsa cognoscit, quae de nuptiis faciendis Simo sibi proposuerit, sed animo confirmato iis promissis, quae de perpetua sua constantia Pamphilus fecerat, tandem ad arcessendam obstetricem discedit; Pamphilus in scena remanens a Charino cum Byrrhia colloquente excipitur et secundus Actus orditur.

Charinus amore sollicito agitatus cum servo Byrrhia vagatur, et repente in medio errore suo in ipsum Pamphilum incidit. Adolescens Charinus est post primum Actum spectatoribus adhuc incognitus, qui Philumenam, Pamphili sponsam, misere amat. Charinus declarato amore suo, quo erga Philumenam flagret, interrogat Pamphilum de proferendis nuptiis, itaque comperit, quam parum Pamphili sponsa ex animo sponsi sit. Charinus spem suam recipit. Inter haec Davus II, 2 ad Pamphilum advenit. Davus postquam I, 3 ad forum abierat, primum forum percurrerat; ibi quum filium herilem non invenisset, ultra progressus ad aedes Chremetis itinere perrexerat, et ex solitudine et intra et extra ejus domum conjecerat, nullas veras apparari nuptias. Id domo nunciat. Charinus discedit, ut amorem suum curet; Davus II, 3 Pamphilo persuadet, ut apud patrem se eas nuptias non amplius nolle simulet.

Adhuc res sedatae fuerant, I, 1—II, 3, et *propositio* quaedam (*πρότασις*) i. e. *primus Actus initiumque dramatis, quo pars argumenti explicatur, pars reticetur ad populi expectationem tenendam*\*) rebus futuris praefabatur, et iis viam muniebat. „Proxima scena (II, 4) nodum injicit erroris fabulae et periculum comicum; facit etiam execrationem consiliorum“ Donatus dicit. Simonis consilia II, 4—5 evertuntur, quod, quem filium negaturum esse putaverat, is ait. Chremetis consilia irrita redduntur III, 3, quod, quum nuptias Simoni futuras rennunciare vellet, cogitur, ut eas addicat. Ita Davus perturbavit omnia:

\*) Donati sunt de Tragoedia et Comoedia.

*erum sefellit: in nuptias coniecit erilem filium; fecit hodie, ut fierent, insperant hoc atque invito Pamphilo,* III, 4. Pamphilus, quas nuptias effugere voluerat, eae ne hodie habendae sint, timet III, 5. Desperat Charinus IV, 1 de amore suo. Glycerium IV, 2—3 se desertam censet. Davus, ut tot errores extricet, IV, 5 fraudem fraudi addit. *Epitasis (ἐπίτασις)* est II, 4—IV, 5 i. e. incrementum processusque turbarum ac totius, ut ita dixerim, nodus erroris. \*)

In Actus secundi scena quarta Simo, postquam domi suae (I, 2) nuptias apparaverat et primum in foro (I, 5, 19) filium suum uxorem ducere jusserat, domum redit. Davus et Pamphilus ante domum sunt. II, 5 Simo eos convenit, et iterum filium suum uxorem ducere et domum intrare jubet. Pamphilus ait, domum intrat. Byrrhia, Charini servus, qui post Simonem in scenam advenerat, de Pamphili consilio errans, falsum nuncium domino suo allaturus abit. II, 6 Davus cum Simone ante aedes restat: Pamphilum Davus et ipse Simoni affirmat nuptias velle.

Haec inter se dum colloquuntur, Mysis ancilla, quae Lesbiam accessitum I, 5, 64 a Pamphilo abierat, obstetricem adducit III, 1. Simonis aedes ab aedibus Glycerii (I, 1, 43) non ita procul absunt, indeque fit, ut Simo Mysidis cum Lesbia colloquium exaudiat; incredulus, quod fallaciam, strui putat, qua Chremes ab affinitate absterreatur.

Etiam dum Iunonis Lucinae opem Glycerium imploraverat III, 1, 15, nondum crediderat Simo. In Actus III, scena II, obstetrix post rem peractam de domo exit, et, quae post partum curanda sint, de via imperat. Nondum Simo fidem facit. Davus errorem Simonis intelligit, et parum sollicitus, ut falsam opinionem ex animo herili ejiciat, errorem potius in usum suum convertit, ut herum amplius decipiat. Postea discedunt; Davus intra domum, ut nuptias futuras praeparet, Simo Chremetem ante fores advenientem excipit.

Chremes postquam I, 1, 121 matrimonium Pamphili cum filia sua ineundum renunciaverat: hac re perterritus accurrit III, 3, quod Simonem tamen nuptias hodie apparare audierat. Ab initio aliquantum quidem tumultuatur adveniens; sed postquam de Pamphili animo, quantum mutatus sit, magis magisque doctus fuerat, defervescit ejus ira, nec dubie matrimonium secer futurus concedit, III, 4 ipsius Davi testimonium factae in Pamphilo mutationis exposcitur. III, 5 Davi consilia execratur Pamphilus, quibus invitatus atque insperans in nuptias coniectus fuerit. Charinus Pamphilo IV, 1 perfidiam exprobrat, qua sponsa sua ipsi eripitur. Mysis ancilla, de domo vicina missa Glycerii,

\*) Ejusdem ibidem.

IV, 2 adest, Pamphili fidem implorans, ne Glycerium suam deserat. Pamphilus fidem dat. Davus aliud consilium de nova fraude invenit, quod ut exsequi possit, et Pamphilum et Charinum abire jubet. Etiam Davus aliquantisper a scena abest, Glycerii domum ingressus. IV, 3 Mysis sola secum loquitur de inconstantia amatorum et de miseris herae suae. Haec dum conqueritur, Davus exit e domo Glycerii, puerum, filium Pamphili, auferens. Eum Davus Mysidem ad januam aedium Simonis apponere jubet IV, 4. Dum haec instituunt, Chremes, qui III, 4, 15 domum modo iverat, ut apparari diceret, revertitur, Simoni nunciaturus, facta esse, quae opus fuerint ad nuptias IV, 5. Miratur, quid puer sibi velit ad januam generi futuri appositus, idque dum sciscitatur, Davus de foro se redire simulat, et altercatione cum Myside ad speciem habita efficit, ut socer omnia audiat, quae de partu Glycerii facta erant, et fidem eo majorem auditus habeat, quo magis rixam de parte Mysidis veram fuisse appareat. Iratus Chremes et certus consilii Simo quaerit an intus domi sit? Davus cum Myside in scena remanet, laetus animo, quod instituta fraude id assequutus sit, quod assequendum sibi proposuerit, et nuptiae impediverit quominus hodie fiant.

Inde IV, 6 — — Catastrophe est i. e. conversio rerum ad jucundos exitus, patefacta cunctis cognitione gestorum. \*)

Simo anxius animo erat, quod Chremes filiam in matrimonium dare noluit; Chremetis filia a sponso sprete linguebatur; Davus ad tempus quidem herilem filium ab iniquis nuptiis liberaverat, sed egebat consilio ad id, quod postea futurum esset; Pamphilo filius natus erat, eumque, quantumvis licet vellet, agnoscere nequibat, etiam atque etiam verens, ne in alienas nuptias in posterum detruderetur; Charinus tam misere ad Pamphili matrimonium destinatam puellam amabat, ut etiam minimum temporis spatium, quod spei suae adjiceretur, in laero poneret; Glycerium, quae tantas turbas movebat, post partum aegra domi tenebatur, et quum Pamphilum, frustra expectatum, non advenire sentiret, incerta, illius de fide desperaret speraretne, dolore cruciabatur (IV, 2, 1 sq.).

Quis animum filiae amatae et dignae, quae amaretur, confirmabit? Quis Pamphilum invito matrimonio, quod ipse etiam spononderat, eripiet eumque rectius ducendae restituet? Davus qua fraude facta fraudes suas corriget, et pericula undique sibi imminencia dispellet? Charinus quonam consilio ad expetitum matrimonium perveniet? Chremetem, Simonem quis de irritis factis propositis consolabitur?

\*) Donati.

Repente hic nodus tam impeditarum rerum solvitur et ipsius Chremetis filiam Glycerium esse cognoscimus.

Davus cum Myside dum adhuc ante aedes Simonis colloquitur (IV, 5); Crito ex Andro peregrinus advenit, ut ejus puellae, cujus obitus I, 1, 78 narrabatur, bona occupet, quae hereditatis lege ad eum pervenerant. Ejus domum quum in vico Athenarum investiget IV, 6, qui simul et aedes Simonis et domum Chrysidis, mortuae puellae, habebat, in Mysidem incidit, Glycerii ancillam, quae in Andro insula eum cognoverat, et ab ea agnoscitur. Critonem et Mysidem Davus colloquentes audit eosque domum Glycerii sequitur, intra quam sermones eorum intercipit.

V, 1 Chremetem conspicimus, qui post IV, 5, 50 e scena domum Simonis discesserat, in scenam domum exeuntem et Pamphili nuptias cum filia sua Simoni altero loco recusantem. Ii dum foras adhuc loquuntur, Davus V, 2 vicina domo Glycerii egreditur, de interceptis nunciis triumphans, et Simo miratur, qui fiat, ut hac de domo Davus exeat. Interrogatus Davus ad dominum se excusat, una cum Pamphilo domum illam se intravisse dicens; id quidem mentitus, quod una cum Pamphilo intraverit (cf. IV, 6, 24), tamen Pamphilus post IV, 2, 25 ibi aderat. Pamphilum quum ibi adesse dixerit, inimicitiarum a domino commonefit, quas inter Pamphilum et Glycerium servus esse simulaverat. Ad id quidem Davus parum respondet, sed senem domi Glycerii adesse dicit, qui se scire dicat, Glycerium civem Atticam esse. Post quod Simo ira saevit. Servum vinctum in carcerem deduci jubet ipse domum Glycerii adit et Pamphilum inde evocat.

In scenam evocatus Pamphilus V, 3 primum cum patre altercatur, hospitem adesse dicens, qui civem Atticam Glycerium esse contendat. Postremum vero, Chremetis patrocinio adjutus, id a patre impetrat, ut ad hospitem arcessendum dimittatur.

Crito Andrius V, 4 statim paratus est, testis Pamphilo adesse, et Chremetem Simonemque convenit. Chremes illico Andrium esse Critonem meminit, et veterem amicum salutatur. At Simo fervet ira, quod civem Atticam peregrinum Glycerium esse contendat; opera Chremetis sedatior factus rem narrari sinit.

Phaniam Rhamnusium (Rhamnus autem in Attica sita erat), hospes narrat, olim naufragium fecisse et ad Audrum insulam ejectum esse. Ibi eum mortuum esse. Puellam autem post mortem eum reliquisse, quam non suam, sed fratris filiam esse diceret. Eam a Chrysidis, defunctae puellae, patre, qui Critonis frater (IV, 6, 6) fuerat, educatam esse.

Phania Rhamnusius frater fuerat Chremetis. Is bellum fu-

giens ex Attica profugerat, et una secum Pasibulam, fratris filiam asportaverat. In Asiam navigare voluerat, ubi Chremes et ipse tum temporis aderat. Navigans autem naufragium fecerat, et in Andro insula mortuus erat. Id ipsum ex Andrio nunc primum Chremes cognoscit. Glycerium suam esse colligit, sed nomen miratur, quod Glycerium sua Pasibula facta sit. Hic quoque error detegitur, nec quid amplius obstat, quin Chremes suam filiam reperiât, pro Philumena Pamphylus Glycerium ducat, Simo in opulento matrimonio filium collocet, et Davus e carcere liberetur. Nemo non consilium suum assequutus, nemo non gavisus est. Charini quoque res in tranquillo ponitur; Philumena Charino nubit. Crito hereditatem Chrysidis adire potest. Lactantes patres, lactantes filios, lactantes filias, servos extrema fabula conspiciamus lactantes.

Tria sunt, quae aestimator Gallicus\*) ad fabulam scribendam imprimis pertinere dicat: nodus erroris et periculum Comicum argumenti descriptione quomodo fabulae injiciatur; mores hominum quomodo adumbrentur, ornatusque qui adhibeatur ad inventa spectatoribus commendanda.

Unaquaque parte poeta lectoribus suis satisfacit.

Primum ita instituta est fabula, ut post primam scenam lectores aequae atque Simo, Chremes, Sosia aliquis, quid sibi fabula velit, cognoverimus, nec minus expectatione erecti ad reliqua, quae instent, animos nostros intendamus: Simo an filium objurgandi occasionem nanciscetur? Pamphilus utram puellam ducet? Chremes filiam suam quo in matrimonio locabit? quibusnam quisque artibus consilia sua assequuntur? Post augetur etiam rerum et consiliorum perturbatio. Davus callida heri consilia callidiori consilio assequutus est et irrita reddidit. Quas nuptias filium suum Simo recusaturum esse putaverat, eas filius addidit, itaque, certa omnia quae fuerant, efficit ut incerta sint. Simo non objurgabit filium, quod sibi proposuerat, sed pro simulatis veras nuptias aget; Chremes non retinebit filiam, sed in justo matrimonio cum Pamphilo eam collocabit; Charinus non habebit Philumenam, quam ipse Pamphilus eam, secus atque promiserat, ducat; spreta Glycerium relinquetur, quamvis gravida et Pamphilo facta sit, et spem susceperit, fore, ut, quidquid pepererit, a Pamphilo tollatur; Pamphilus, qui matrimonium cum Philumena in eundem vitare volebat, jam in id ipsum tantum non incidit, et quidem Davi consilio usus, quo simul cum nuptiis altercationem patris ut effugeret, in animo habebat. Da-

\*) Diderot de theatro p. 274.

vus et herum et herilem filium fefellit; ut fraudem fraude corrigat, puerum modo a Glycerio partum ante ipsius Simonis aedes apposuit, et Chremetem a nuptiis jamjam futuris deterruit. Simo a nuptiis etiam apparatus impeditur; Chremes pro filia sua neminem generum habet; Davus vinctus in carcerem conjicitur, ut fraudum suarum poenas pendat; Pamphilus ex ipsa domo Glycerii ab irato patre evocatur et ultima timet.

Tantae turbac facillimo negotio et commodissime Critone arcersito sedantur.

Nihil amplius obstat, quin omnibus satisfiat. Chremes recuperat filiam, quam multo ante periisse putaverat, et, quid de fratre factum sit, nunc primum audit; Pamphilus Glycerium suam possidet, non amplius id nolente patre, quum matrimonium nunc cum cive Attica fiat, et avaritiam Simonis dos Chremetis expleat; Charinus Philumenam nanciscitur; Simo nuptias celebrat sibi non amplius invisas et filio suo tantopere expetitas; Davus solvitur; Crito quoque, quod poeta reticuit, jam non *haut auspicato huc se adtulit* (IV, 6, 12); sed postquam Glycerium parentes suos reperit, Chrysidis opes hereditate occupat, quas, ut haberet, advenerat.

Nonne descriptione fabulae Terentius satisfacit? „In I Actus prima scena haec virtus est, ut argumenti narratione actio scenica esse videatur, ut sine fastidio longus sermo sit ac senilis oratio.“\*) In tertia scena Actus primi „argumenti partem Davus narrabat, sed non credebat, futura esse, quae dicebat, ut superesset locus errori;“ quo artificio prudentissime id effectum est, ut animi spectantium magis etiam intenderentur. Postremum Glycerii agnitione fabula facillime ad exitum perducitur.

Tamen a Gallico scriptore artis poeta his verbis vituperatus est: „Quid subtilius esse potest, quam ea ratio, qua in Andria Terentius amores Pamphili et Charini implicuit? Id tamen num sine detrimento fecit? Nonne in alterius Actus initio novam fabulam nobis ordiri videmur? Quintusque Actus num satis graviter concluditur?“

Id iudicium non omnino abs re quidem latum esse censemus; caeterum de Charini et Byrrhae personis argumento additis Donatus poetam satis excusasse videtur, ita dicens: „Has personas Terentius addidit fabulae, nam non sunt apud Menandrum, ne *τραγικώτερον* fieret, Philumenam spretam relinquere sine sponso, Pamphilo aliam ducente.“\*\*)

Inter personas hujus fabulae, quarum mores eximii sunt, Simonem, Davum, Critonem habemus.

\*) Donati.

\*\*) Donatus ad Andr. II, 1.

Simo senex est multam gravitatem prae se ferens, lubenti animo beneficia a se in alios collata recenset; gaudet, quum a suis sibi metui videtur. Ei eos sermones et ea consilia Terentius tribuit, quae ab ejusmodi natura expectari possint. In prima scena primi Actus suam ipse prudentiam laudat, quantas curas de filii salute susceperit, demonstrat; filium quam bene institutum habuerit et quam prudenter opulento ejus matrimonio providerit, significat. Attamen quantus sui ipse laudator sit, senem eum esse avarum cognoscimus et qui saepe a suis fallatur.

Davus heri consilia etiam ante occupat, et, cum herili filio contra patrem clandestina conjuratione conjunctus, omni modo patris voluntatem fraudibus suis impedit. Veterator-catus est, qui, quamvis serviat, servili tamen calliditate sua et patri et filio, neutro sciente, aliquando imperat, et dum utriusque consiliis opitulari videtur, suum ipsius tantum commodum respicit, utrumque ad suam voluntatem cogens. Simo imperare videtur, saepe obediens; Davus servire videtur, saepe imperans. quo magis illius stultitiam, hujus vafritiam ridemus.

Crito civis est mediocri morum probitate, qui aequitate et justitia tam diu utitur, quam diu utilitatem ea non oppugnat, Athenas adveniens, ut Chrysidis bona hereditate occuparet, Glycerium tamen ex eorum possessione expellere non vult, primum, quod, lites peregrinum Athenis sequi, parum a se prudenter fieri existimat; secundo, at postremo, loco, quod ipsius Glycerii eum misereat. A Pamphilo V, 4 ad auxilium vocatus statim paratus est, testis adesse; nam

*una harum quaevis causa, inquit, me ut faciam monet,  
Vel tu, vel quod verum est, vel quod ipsi cupio Glycerio;*

quartam causam, quae et ipsa fortasse ejus voluntatem aliquantum direxerit, reticuit, quod, si parentes suos Glycerium invenerit, Chrysidis hereditatem ipsi adire licuit.

Reliquorum mores ita notati sunt, ut supra eos a veteribus poetis Comicis notari diximus.

Inter virtutes Comicae tertius erat ornatum adventicius, a poeta nostro non parce adhibitus. Ornatum adventicium intelligimus, qui praeter artificium descriptionis fabulae illecebris minutioribus et facetiis additis fit. Donatus ad I, 4: *οἰνοποιία* est, ut accessatur obstetrix et conveniatur Pamphilus; facetia scribentis in his verbis est, quod Archyllis compotricem potissimum adduci jubet. " Inter has facetias sive ornatum adventicium habemus quoque II, 4, 3:

*Venit meditatatus alicunde ex solo loco.*

Pauca verba sunt; sed nihil aptius inveniri potuerit ad fastum senis deridendum, qui, ut magnus aliquis suis hominibus esse vi-



deatur, austeram gravitatem prae se fert, et philosophi alicujus speciem simulat, in solitudinem et desertum abiens secumque deliberans. Quo magis doleo, quod hoc lineamentum e Menandro depromptum videatur, quum ille scripserit:

*Ἐφρετιδὸν εἶναι φασὶ τὴν ἐρημίαν  
οἱ τὰς ὄφρως αἰχροντες.*

v. Meineke Menandri et Philemonis Reliquiis p. 20. Eudocia p. 295: *εἰς τὴν ἐρημίαν ἀναχωρεῖν (φασὶν) οἱ φιλοσοφοῦντες, ἧς ζωῆς οὐδὲν σεμνὸν εὑρίσκεται, κατὰ τὸν κομικόν.*

Huc referimus quoque III, 1—2. Ibi adventus obstetricis, quae in pariendo adsit, partus Glycerii et post partum profectio obstetricis e domo Glycerii narratur. Sed ita de tempore lectores fallimur, ut nemini incredibile videatur, tria illa in hoc momento temporis fieri potuisse. Artificium autem, quo usus Terentius id effecit, in eo cernitur, quod trium illorum vero quidem tempore non servato, servavit tamen veram rationem, qua tria illa tempore inter se referuntur. Verba versus quinti-decimi

*Iuno Lucina fer opem, serva me, obsecro,*

quibus ipsius partus declaratur, a versu nono, ubi adventus obstetricis ad ipsam domum Glycerii indicatur, et a III, 2, 1, ubi obstetrix post partum e domo Glycerii abitura est, ita distant, ut aequabili ratione tempus deminutum sit, quo et adventus et partus et post partum profectio obstetricis narratur; unde fit, ut verum tempus, quo tria illa fieri potuerint, cogitatione nostra obliviscamur.

Omnino in hoc loco, in quo de facetiis hujus fabulae agitur, omnia illa minutiora artificia recenseamus, quibus factum est, ut paucissimis aliquando verbis sententiae et sensus elegantissimi insint, e. c. conclusionem hujus fabulae plenam cavillationis. Pamphilo postquam Glycerium, Charino postquam Philumena certa erat, restabat non injucunda pars eorum, quae post sponsalia fieri solent. Id servus servili scurrilitate cavillatur:

*Intus transigetur, si quid est, quod restet. Plaudite;*

et quibus verbis non minima vis ridiculi sensum excitandi in illo dubie dicto *si quid est* latet.

Servi arrogantiam, qui sibi magnum aliquid incrementum in rebus domini esse videtur, sollertissime Terentius praeter alia in his verbis V, 2, 1—2 notavit:

*Animo nunc jam otioso esse impero — — —*

*— — — meo praesidio atque hospitis.*

Omni sua calliditate abusus, nihil tamen Davus effecerat, nisi quod et hero et herili filio maximas turbas concitaverat, de quibus mox ipsi Davo poena luenda fuerit, nisi Crito advenisset.

Ita Critonis adventu, quem nemo praevidere potuerat, unice servatus, tamen *animum tranquillum* esse jubet, primum *sui ipsius praesidio*, altero loco praesidio hospitis itaque etiam verborum ordine majorem partem suae salutis sibi et ipsi vindicat.

III, 2, 14:

Saltem accurate, ut metui videar certe, si resciverim, fastus senilis;

V, 3, 32:

Pro peccato magno paulum supplicii satis est patri, imbecillium patrum facilitas ignoscendi filiis ridetur.

V, 2, 16:

*Tristis severitas inest in voltu,*

Davus prudentissime inter causas refert, cur Critoni hospiti fides habenda sit.

Quae restant et ipsi tirones invenient, et univere quidem de vita et scriptis Terentii supra dicentes attigimus.

Edita est fabula, quod titulus docet, M. Marcello Cn. Sulpicio Coss. Is annus erat U. C. 586 a. Chr. 168. Proximo ab eo anno L. Aemilius Paulus de Perse, rege Macedoniae, devicto triumphaverat, postquam Romani triginta paulo amplius annis et Italiam ab hostili Hannibalis incursionibus liberaverant, et Hispaniam, Africam, Graeciam, Asiam imperio suo subjecerant. Nam U. C. 551 a. Chr. 203 Cn. Cornelio Lentulo P. Aelio Paeto Coss. pax cum Carthaginiensibus post bellum Punicum secundum his conditionibus composita fuerat, ut *exercitus ex Italia et Gallia Carthaginienses deducerent: Hispania absterent: insulis omnibus, quae inter Italiam et Africam sunt, decederent* (Liv. XXX, 16). U. C. 556 a. Chr. 198 L. Furio M. Claudio Marcello Coss., pace Philippo data, omnes Graecorum civitates, quae in Europa quaeque in Asia erant, nomine quidem „libertatem“ nacti erant; re vera in ditionem Romanorum venerant (Liv. XXXIII, 30). U. C. 563 a. Chr. 191 M. Fulvio Nobiliore Cn. Manlio Vulsono Coss. Antiocho quoque, regi Syriae, ex Asia quae cis Taurum montem sita est, decedendum fuerat, ut eam partem vel Romani, vel Eumenes, rex Pergami, eorum socius occuparet (Liv. XXXVII, 55). U. C. 585 a. Chr. 169 Q. Aelio M. Iunio Coss. post Persen ad Pydnam victum vivumque captum, *Macedonas atque Illyrios liberos esse, sed Romanae gentis obnoxios, placuit* (Liv. XLV, 18). Ita res Romana dum opibus et potentia augebatur, et his victoriis vires colligebat ad summum interitum Carthagini parandum, P. Terentii prima fabula spectabatur. Mirum, quod Afro a diis destinatum fuerat, Romanum populum comoediis suis interea oblectare!

*Acta est fabula M. Fulvio et M. Glabrione aedilibus Curulibus.* Ii Andriam emerant, et suo sumtu populo ad spectaculum proponendam curaverant; quare operae pretium est, accuratius, si fieri possit, cognoscere, qui fuerint, a quibus poëtae ingenium primum adjutum fuerit.

Homines eos non ignobiles fuisse, ipse titulus, quem prae se ferunt, Aedilium Curulium indicio est. Aediles Curules primum e patriciis juvenibus (Liv. VI, 42. VII, 1), post etiam e plebejis fiebant, *illisque ad honoris amplioris gradum is primus adscensus erat* (Cic. Leg. III, 3). Quare ita pleraque eorum munera comparata erant, ut magni quidem curantibus constarent, sed multum eadem ad populi favorem impetrandum conferrent. Ab aedibus publicis, quas curabant, nomen Aedilium invenerant; sed iidem praeterea Cereri. Libero, Liberæ et ludos Romanos Iovi, Iunoni et Minervæ (Cic. Verr. II, 5, 14) suo sumtu instituere debebant, quos quo magnificentius ederent, eo magis populo placebant.

Ad ludos scenicos ornandos factum est, ut M. Fulvius et M. Glabrio Andriam emerint.

Ex his de M. Fulvio, quis fuerit, nihil, quod sciam, constat; M. Glabrio M. Acilius Glabrio Balbus fuisse videtur, qui U. C. 571 a. Chr. 181 aedem Pietatis in foro olitorio dedicavit, et statuam auratam, quae, prima omnium in Italia statua aurata erat, patri Glabrioni posuit (Liv. XL, 34). Est autem gens Acilia etiam nummis suo nomine excusis nobilitata (Beger Theaur. numismatum Brandenburgicus II p. 530), ejusque gentis Manius, non Marcus praenomen esse solebat (Drakenborch ad Liv. XXX, 40 § 9), quare in hoc quoque Andriae titulo M., non M. meliores editiones habent.

Neque plura nec certiora de caeteris Aedilibus Curulibus, qui, reliquae fabulae populo ad spectandum ut proponerentur, curaverunt, cognovimus, quum Livii opera in cognitione rerum his annis gestarum destituamur, et nominum similitudine facillime in errore inducere possit. Quare iis recensendis supersedebimus, praeter Q. Fabium Maximum et P. Cornelium Africanum, qui ad ludos funebres L. Aemilii Pauli Adelpbos et Hecyram Terentii emerunt, et satis noti sunt. Ii filii erant L. Aemilii Pauli, qui Persen vicerat; sed alter in Fabiam, alter in Corneliam gentem Scipionum adoptati (Plut. vit. Aemil. Pauli c. 5), hic Carthaginem et Numantiam evertit (Plut. Aemil. Paul. c. 22) et P. Scipionis Aemiliani Africani nomine insignis est, ille Q. Fabius Maximus Aemilianus propter patrem Aemilium dictus, U. C. 607 una cum L. Hostilio Mancino consul fuit, et copias contra Viriathum Lusitanum duxit.

Egerunt L. Ambivius Turpio, L. Atilius Praenestinus.

L. Ambivius Turpio, L. Atilius Praenestinus et Minutius Prothimus (Didasc. ad Adelfhos) praefecti gregibus histrionum erant, qui Terentii fabulas agebant.

L. Ambivius Turpio saepius quidem a scriptoribus veteribus, e. c. a Cicerone de senect. c. 14, ab auctore dialogi de causis corruptae eloquentiae c. 20 laudatur, sed nihil praeterea de rebus ejus privatis et vita adjicitur. Reliqui ne nominantur quidem. Tamen histriones quanta populi Romani studia etiam ante Terentii actatam arte sua excitaverint, partim ex prologo Amphitru. Plauti supra (p. 191) laudato, partim ex prologo Poenuli ejusdem poetæ, qui similis fere argumenti est, cognoscimus; post ea studia etiam aucta esse ex Macrobbi Saturnal. II c. 7 et 10, item ex Ciceron. Ep. ad Divers. VII, 1 discimus, ubi favore et divitiis Aesopos, Pylades et Hylas a potentibus Romae viris cummulatos esse legimus.

At fabulae non ferme quotidie, quod nunc in nostris urbibus regis fieri solet, a populo Romano spectabantur, sed per singulos annos semel bisve diebus maxime solemnibus ludi scenici edebantur, quum ne theatra quidem ab initio constituta manerent, sed ad tempus tantum exstruerentur.

Inde factum est, ut tituli quoque Terentianarum fabularum ludorum Megalensium, Romanorum et Funebrium, quibus quaeque actae sint, mentionem injiciant.

Ludi Megalenses in honorem Cybeles, magnae matris deum, quae U. C. 548 Romam advecta fuerat, instituebantur, et proprie scenici erant (v. p. 190). Hi ludi primum pridie Idus Aprilis (Liv. XXIX, 14 ibique interpp.), post, quia in eum diem Cerealia incidebant, aliquot diebus rejecti, pridie Nonas ejusdem mensis (Ovid. Fast. IV, 179 sqq.) facti sunt.

A pridie Nonas ad pridie Idus Septembres *Ludi Romani* sive *Magni* fieri solebant. Asconius ad Orat. in Verr. Act. I c. 10: „Romani Ludi sub regibus instituti sunt, magnique appellati, quod magnis impensis dati sunt: tunc enim primum ludis impensa sunt ducenta millia nummum. Alii ideo Magnos Ludos dictos putant, quod Conso, consiliorum secretorum deo, id est, Neptuno, laticum regi et rerum conditarum, et Diis Magnis, id est, Laribus urbis Romae, dati sunt: quibus ajunt raptas Sabinas esse, ut videatur propter hoc dicere Virgilius (Aen. VIII, 636):

— — *Magnis Circensibus actis.*

Nam et Magni et Circenses iidem sunt. „Instituti fuerant a L. Tarquinio Prisco U. C. 138 a. Chr. 616 et a Livio saepius commemorantur e. c. I, 35. XXI, 9. XXXII, 27. XXXIII, 25. XXXVIII, 35. XXXIX, 7. Ab initio tantum circenses erant; U. C. 555 a. Chr. 199 Ludi Romani in circo scenaque ab Ae-

dilibus Carulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulstone, facti sunt. Dii Magni sive Lares urbis Romae, quorum in honorem hos ludos Asconius editos esse dicit, Iupiter, Iuno, Minerva erant; v. Cicer. Act in Verr. II, 5, 14.

U. C. 592 a. Chr. 162, postquam L. Aemilius Paulus obierat, Ludi funebres ei a Q. et P. Aemilianis edebantur (v. Plut. v. Aem. Pauli in fin. Freinshem. Supplem. Liv. XI, 43), in quibus Adelphi et Heeyra actae sunt. Ludi funebres inter ludos extraordinarios erant, et in funere summorum hominum ab amicis instituebantur, quod a P. Scipione Africano Majore U. C. 546 a. Chr. 298 in honorem P. Cornelii Scipionis, patris, et Cn. Cornelii Sc. Calvi, patruī, Liv. XXVIII, 21; a P. et M. filiis U. C. 552 a. Chr. 202 in honorem M. Valerii Laevini Liv. XXXI, 50; in honorem P. Licinii Liv. XXXIX, 46 factum esse legitur. Ibi munera gladiatoria et ludi scenici ad retinendum populum instituti sunt, dum pompa funeri decreta plene instruebatur. (Donatus).

Fabulae autem, quae in his ludis scenicis edebantur, non dicebantur, nec assa voce recitabantur, sed magnam partem tibiis cantatae sunt. Ars scenica, quum a Graecis ad Romanos homines transiisset, non potuit non Romae quum multa Graecorum instituta tueri. Graeci vero antiquissimis temporibus integras tragoedias et comoedias suas et cantabant et saltabant. Quare fuerunt, qui eas nostrarum fabularum, quae canticis constant et magnam partem cantari solent (*Opern*), cum tragoediis et comoediis Graecorum compararent, nec ita temere omnino judicaverunt; sed id inter utrasque interest (nec parvi quid interesse videtur), quod in nostris canticis res musica imperat, servit rei gestae narratio, quae sonis musicis subjecta est. In fabulis Graecorum id secus erat. Quum musica Graecorum tum temporis quidem syllabatim tantum composita esset, ad unius tibiae sonum pronunciata verba omnino non obscurari poterant. Post etiam hoc imperium artis musicae deminutum est, et Novae Comoediae Graecorum quum audacior spiritus fractus esset: musica quoque et rarius et lenius spirabat. Inde factum est, ut *Diverbiis* et *Canticis* Romanorum Comoediae distinguerentur. *Diverbia* sermones fuerunt, qui inter plures in scena simul inibantur; ii unis histrionibus habendi relictī sunt: *Cantica* soliloquia fuerunt, quae, quoniam dolore commotos animos fere exprimerent, *cantu* pronunciabantur\*\*). Cantica in Terentii fabulis haec inesse feruntur:

\*) Genelli, das Theater zu Athen 1818 p. 105 sqq.

\*\*) v. p. 190 et Godofrédus Hermannus: De cantico in Romanorum fabulis scenicis dissertatio. Lipsiae MDCCXXI. (Opusc. I p. 290.)

In Andria:	In Heauton Timorumeno:
I, 5.	I, 3.
IV, 1, 1—18.	III, 6.
In Eunucho:	In Adelphis:
II, 2, 1—35.	I, 1, 3 — 52 (♀).
II, 3, 1—11 (♀).	II, 1, 42—54.
III, 5, 1—8.	III, 2, 1—21.
IV, 1 (♀).	IV, 4.
V, 4, 1—18.	V, 2.
In Hecyra:	In Phormione:
III, 3, 1—48.	II, 3, 1—16.
V, 3, 18—42.	IV, 6, 1—11. *)

Cantica certe, nisi plura, etiam in Romanorum comoediis ad tibiae modos agebantur. Quare tibiarum nomen in titulis legimus.

„Tibiae aut Sarranae dicuntur, quae sunt pares et aequales habent cavernas: aut Phrygiae, quae et impares sunt et inaequales habent cavernas. Ergo Phrygia biforem dat tibia cantum, dissonum, dissimilemque: non enim sunt pari modulatione compositae: ut enim ait Varro: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.*“ (Servii ad Aen. IX, 618). Tibiae Sarranae (v. Didascal. in *Adelphos*) tibiae Tyriae erant, et a Sarra, quae urbs Phoeniciae postea Tyros dicta fuit, nomen invenerant. Tibiae Sarranae pares erant; quare *tibiis paribus dextris et sinistris* in titulo Andriae circumloquutione dictum esse videtur pro *tibiis Sarranis*. Tibiae Phrygiae, quum impares essent, vel majores erant, quas digitis dextrae manus, vel minores, quas digitis sinistrae manus modulabantur. Dextrae tibiae succentivae (*bass*) erant, et virilibus cantibus concinebant; sinistrae incenticivae (*discant*) erant muliebribus cantibus concinentes (Varronis de re rust. I, 2, 15). Terentii comoediae quum argumenta sua intra rerum familiarium mediocritatem continerent, simplicissimi contentus aequabilitas iis satisfacere potuit. Quare integrae comoediae vel ad has vel ad illas tibiae agebantur, prout vel plura virilis, vel plura muliebris tenoris inerant, quamquam in omnibus et viri et mulieres agendo referebantur.

Sed etiam de his rebus adhuc dubitatio esse possit; nedum de iis, quae Salmasius ad Solini Polyhistora p. 84—87 fuse exposuit.

\*) Godofr. Aug. Benedict. Wolf de canticis in Romanorum fabulis saeculis. Halae MDCCCXXIV.

*Modos fecit Flaccus Claudi,* queni tam parum novinus, ut alii eum Claudii filium, alii Claudii libertum fuisse dixerint.

*Est tota Graeca i, e. vel palliata est,* Graecorum hominum mores referens, vel tota a Graeco poeta petita, et quum in reliquis titulis poetae insuper nomen additum sit, Graecus potissimum fabulae auctor eo declaratus esse videtur, ut fabula Romanis ita commendaretur. (cf. p. 194).

---

### ANNOTATA IN ANDRIAM.

*Prol. v. 2.* Vid. de versib. Terent. p. 221 in fine.

*I, 1, 4. ars.* Simo et Sosia senes sunt, quorum quisque de altero praeclare sibi meruisse videtur, libertus de patrono prudentia sua, patronus de liberto beneficentia sua; attamen patronus de arte libertum, libertus de beneficiis (15—46) patronum tacere malit.

11. *Bentlejus; et tamen;* sed in dissertatione de Bentleji editione Terentii (v. praefat.) Hermannus cum multis confutat, vel *attamen*, vel *tamen* legendum esse dicens.

13. *hic* in fine versus a Bentlejo additum est, ut legentes scirent, qui transferens fuerit; Hermanno l. 1. id additamentum improbante. Nam „recte pronomem (*hic*) omittitur, H. inquit, ubi res ipsa non sinit dubium esse, de quo sermo sit. Quare et hic isto additamento recte carebimus, et in Eunuchi prologo v. 31 ac Phormionis v. 4. Illud vero mireris, cur eam emendationem non fecerit in prologo Heautontimorumeni v. 11, ubi majorem videri potest offensionem habere haec omissio pronominis. „Ipsi in hac editione additamentum semel tantum Phorm. prol. v. 4 delevimus; quoniam Bentleji recepta auctoritas aut aliquantum reverenda, aut argumentis editis et continuo certamine etiam levioribus in rebus impugnanda erat, quod parum utilitati operis conducere videbatur.

*I, 1, 13.* Intellectu difficiliorem lectionem praetulimus. *Haut muleto factum* ipse Donatus ad h. l. interpretatus est: *non damno, non reprehendo, non nollem factum.* Sed ea dicendi ratio quum inter rariores esset, inde factum est. ut in ejus locum, non dissimili verborum potestate, *haut muto factum* substitutum fuerit. Rarioris et nobis ignotae verbi *mulcto* potestatis vestigia quoque in Plauti Stich. III, 1, 19 latere videntur. Bentlejus non necessario et vix utiliter verba distinxit: *Sr. haut muto. So. factum gaudeo.*

25. *Liberius* quomodo pronuciandum sit v. de vers. Terent. p. 212; sed etiam sententia, quae verbo inest, Bentl. offenditur, et *libera* legi jubet. Frustra. *Libera* potestate vivendi nemo caret, nisi qui capitis damnatus est; *libere* vivendi potestatem nemo nanciscitur, nisi qui nemini paret; parebat autem adhuc filius patris voluntati: sed *aliquanto* tamen *liberius* vivendi potestatem idem nactus erat, quum ex ephelis excessisset, et in servi paedagogi custodia non amplius teneretur.

27. *prohibebant*. Bentlejus: „Scitum sane magistrum seu paedagogum! qui *prohibebat* patrem noscere filii ingenium.“ *Metus* non patrem, sed filium *prohibere* potuit; et *metus*, *aetas*, *magister* non a patre, sed a contagione vitiorum arcebant, quae periculum erat, ne filius imitaretur. Bentleji correctione:

*Dum cum aetas, metus, magister cohibebant*  
non opus est.

31. *ut ne quid nimis*. Serv. ad Aen. X, 861: „Notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat: ea enim, quae per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vero sunt tantum prudentum, quae non nisi ratione et consilio deprehenduntur: unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quae se per naturam offerunt cunctis, ut Andr. I, 1, 54 *Ne quid nimis*.“ Horum similia idem scripsit ad Eclog. II, 65. Donatus ad h. l. sententiam non incongruam servo esse iudicat, quia pervulgata sit.

37—38. Verba: *advorsus nemini: Numquam praeponeus se illis*, Bentl. delenda esse censet 1) quod neque EUGRAPHIUS nec DONATUS in commentariis eorum mentionem fecerint; 2) quod iis verbis vix opus sit, quum reliqua verba ipsa sufficient ad modestum et mitem animum juvenis declarandum, et ne versus quidem iis deletis detrimentum faciant. Sed ex silentio in neutram partem aliquid comprobari potest; quidnam interpretes ad haec illustranda vocabula afferre potuerint? Reliqua verba sufficebant quidem ad sententiam enucleate proponendam; sed in laudando filio itaque se ipso laudando senilis loquacitas non linguae pepercit, et minus necessaria quoque larga manu addidit. Non magis continuationem verborum haec addita disturbant: *quum nemini advorsus, et, quibus se semel dederat, iis numquam se praeponeus esset*. Quare e sede sua expellere ea nolimus, et fortuitum esse putavimus, quod metrum iis carere possit.

56. *Habet*. Virgilius Aen. XII, 295 sq.:

*Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:*

*Hoc habet: haec melior magnis data victima Divis,*

ubi Servius: „*hoc habet* i. e. lethali percussus est vulnere. Apud antiquos enim id erat *hoc habet*, quod nunc *peractum est*; sic



Terentius certe captus est. hoc habet. " Donatus ad n. l. : „captus est tenetur et irretitur, ex translatione ferarum atque venatus. habet proprie de gladiatoribus dicitur." cf. Plauti Mostellaria III, 2, 26. Rudens IV, 4, 99.

58. habuit; v. Mureti var. lectt. VI, 7.

72. Bentl.: Quid verbis opus est? fama hac impulsus Chremes, nam famam pondus habere et in arsi esse debere. Quod contra est. Non fama impulsus veniebat Chremes, sed hanc fama impulsus, quod Simo gnatum haberet tali ingenio praeditum. Quare is ordo verborum libris constat, idemque apud Servium est ad Aen. VII, 268.

92. Bentlejus contra auctoritatem omnium librorum mutavit: Forma bona. So. fortasse non insana quidem sententia, sed nimis arguta.

99. Antiquam lectionem retinimus. Bentlejus: Haec illae lacrumae; nec dubium est, quin haec pro haec Terentio dicere licuerit, et hoc illud, haec illae, haec illa continuata verba gravius dicta sint, sed gravitate oratori, quam poetae, nedum Comico, aptiore.

112. Serv. ad Aen. IV. 335: „Quid commerui, aut peccavi, pater? i. e. quid male egi?"

116. *fúcias*, brevi prima syllaba, hic producitur, quia in ictu est; v. p. 220. Dederit, acuta ultima, propter interrogativum; v. p. 223.

134. *manibus pedibusque*. Ad celeritatem facinoris exprimendam melior fit oratio deleto *que* (manibus pedibus); ad copiam virium obnitentis exprimendam melior fit dilatata oratio addito *que*. Non de celeritate, sed de vehementia obnitentis hic agitur; quare *que* servavimus, invito quidem Bentlejo, sed libris assentientibus.

137. *quem quidem ego si sensero*; deest „moliri aliquid, poenas dabit." Ruhnck. Aposiopesis sive reticentia est. Aquilae Romani de figuris sententiarum et eloquutionis p. 147 ed. Ruhnck: „Aposiopesis, reticentia, quum intra nos suppressimus ea, quae dicturi videmur, quod aut turpia aut invidiosa, aut alioqui nobis gravia dicturis sunt, ut est Demosthenicum illud proemium: Non pari ego et adversarius periculo ad iudicium venimus; sed mihi quidem. — Nolo quidquam initio dicendi omninosius proloqui. Interdum etiam utimur hac figura, quasi ad alia properemus. Tale est Virgilianum (Aen. I, 135) illud:

Quos ego. Sed motos praestat componere fluctus.

ubi Servius: „Deficit hoc loco sermo, et congrue, quasi irati, et turbatae mentis. Subauditur quos ego ulciscar: ergo ἀποσιώπησις est; hoc est, ut ad alium sensum transeat, ideo abruptum et pendentem reliquit, ut alibi IX, 427 Me, me, adsum

— — —. Et necessario post tale schema *Sed* conjunctionem sequi, ut V, 195 *Quamquam o! sed*. Terent. Andr. I, 1, 137. His enim affectibus tantum sermonis defectio congruit.

142. *observare* est callide advertere Terent. Andr. I, 1, 142. Servii ad Georg. IV, 212.

I, 2, 12. „*Astus*, malitia: nam proprie astutos malitiosos vocamus: unde in Terentio Andr. I, 2, 12 postquam de domino dixit servus *astute*: ille iratus ait: *carnufer, quae loquitur?* Cic. Act. I in Verr. 11: *Ita fit, ut tua ista ratio existimetur astuta, meum hoc consilium necessarium.*“ Servii ad Aen. XI, 704. „Hoc et gestu et vultu servili et cum agitatione capitis dixit.“ Don. ad h. l.

14 — 15. Davus, ab hero aversus, *Rumores serere*, ait, *id populo curae est*; post quod Simo, servum sua verba parum attendentem sentiens, *Hocine agis, an non?* iratus inquit, i. e. ad id, quod hic dicens ago, num mentem tuam dirigere vis, necne? *Equidem ad verba tua mentem meam dirigo*, Davus respondet.

33. *Bona verba quaeso* i. e. loquere meliora: noli putare te a me deludi posse. Loquutio sumta est a sacris, in quibus *bona verba dicere* est verbis, quae malum omen habeant, abstinere. Ruhnken in dictatis ad h. l.

I, 3, 8 — 9. Si herus senserit, me veram aliquam fallaciam in nuptiis struere, de me actum est; imo hoc ipsum etiamsi non senserit, sed si libido cum ceperit, aut causam aliquam vel veram vel falsam herus invenerit, quam praetendere possit: *aliquo jure, aliquave injuria usus praecipitem me in pistrinum dabit*, i. e. speciem aliquam juris vel nactus vel non nactus raptim me in pistrinum dabit. Bentlejus:

*Si senserit, perii, aut, quam lubitum fuerit, causam ceperit, Quo jure, qua me injuria praecipitem in pistrinum dabit;* sed eam emendationem nulli libri confirmant, et ea ne opus quidem est. *Quo jure, quave injuria* dictum est pro *aliquo jure, aliquave injuria*, quemadmodum a pronomine *aliquis* priores syllabae saepius abjiciuntur, ut spatium verbi deminuto gravitas quoque verbi imminuat. Majus aliquid audetur in numero versus noni constituendo: *cipitem m' in pistri*; id si cui displiceat, me ejiciat, quod a pluribus libris abest (cf. Miscellaneae observationes in auctores veteres et recentiores ab eruditissimis Britannis 1731 edi coeptae Vol. IV. T. I. p. 113 sqq.). Accuratio autem verborum structura, quam Bentl. habet, si quem delectet: is prave sentiat de eo, quod ad voluntatem dicentis declarandam aptum sit; quae voluntas, magis magisque periculum dicendo augens, quod immineat, interruptam potius, quam continuatam, orationem requirit.

21. *me ad forum*; deest *proripiam*.

I, 4. Bentlej. v. 1 p. *audio* p. *audivi*; *adduci*? p. *adducam*

v. 4, sed causis tam parum idoneis correxit, ut id non esse iudicium existimem, quo poeta sibi restitui, sed quo imperiose in alium transformari possit.

I, 5. Canticum; v. Argumenti narrat. in fine.

1—2. Scaliger poetices VII p. 861: „In scena quoque primi Actus quinta, quum Pamphili orationi intervenisset Mysis, atque suis uterque seorsum affectibus uteretur, versus interseruit diversos quoque poeta (v. p. 226 de vers. Terent.). Sic igitur sunt legendi:

*PA. Hocne ést humanum factum, aut incoeptum? Hócine officium patris?*

*MY. Quid illud est?*

*PA. Proh deum atque hominum fidem! quid est si non haec contumelia est?*

sic enim etiam alio genere Mysis utitur iterum:

*Miseram me! quod verbum audio?*

cui respondet illud Pamphili:

*Quod si fit, pereò funditus.“*

7. Bentlej. *is mutavit, quia — „vide, quam venuste oppositio fiat. Is mutat, quia ego non mutó.“* Minime. Non mutantes, sed mutata inter se h. I. opponuntur. *Suum consilium mutavit, quia me meumque morem immutatum videt.*

8. cf. de verss. Terent. p. 223.

10. Modi finiti (indicativus, conjunctivus) quatuor indicant, praeter actionem et tempus actionis, agentem plerumque persona, et, qua quis rerum continuatione egerit, modo suo. Infinitivus duo tantum indicat, actionem et tempus actionis. Quare Romani dupliciter eo praeter nostrae linguae consuetudinem usi sunt: primum ad summam festinationem, qua aliqua res agatur, tanquam aliqua imagine exprimendam; secundo loco ad summam perturbationem, qua animus alicujus commoveatur, declarandam. Inde et infinitivus, qualem hic habemus, et infinitivi historici, quos vix pejus, quam *coepi* intelligentes, interpretari possimus, fluxerunt, et hac potestate sua infinitivus inter modos accusativi inter casus haud dissimilis est, quo casu Latini similiter usi sunt, ubi in exclamationibus nil praeter sensum suum, spreta continuatione rerum, declarare volebant. Phorm. II, 2, 22: *hujus patrem vidisse me.* cf. ad Hecyr. III, 1, 33 annotata.

39. *eductum* pro *educatum*; ut V, 4, 8. Heaut. I, 3, 14. Varro apud Nonium ed. Gothofredi p. 736 s. v. *educit et educat* fragmentor. p. 319: *educit obstetrix, educat nutrix, instituit paedagogus, docet magister.* Tamen „educere saepius pro *educare* Livius et alii optimi scriptores usi sunt, quod passim librarii inducti mutarunt.“ Drakenborch ad Livii XXI, 43, 15. Taciti Annalium I, 4. 41. VI, 15.

52. *utiles*; prius legebatur *inutiles*. Sed quum ipse Donatus testis sit, etiam sua aetate fuisse, qui *utiles* legerent: Bentlejus merito hanc lectionem revocasse videtur. *Quam utiles* i. e. quantum utiles, urbane dictum est pro *quam parum utiles*.

II, 1, 9. Aeschyli Prom. v. 263:

ἐλαφρόν, ὅστις πημάτων ἔξω πόδα  
ἔχει, παραινεῖν νουδτεῖν τε τοὺς κακῶς  
πράσσοντας, id est:

Haud difficile est, pars nulla quem attingit mali,

Monere eos ac corripere, qui miseris

Urgentur. Mureti var. lectt. I, 9.

24. ne id est *nae*, ut Eun. II, 2, 54. Heaut. I, 3, 5. 10. IV, 4, 21. Adolph. IV, 2, 1. And. V, 3, 36.

II, 2, 20. Donatus ad h. 1: „*Nusquam*. Deest *vidi*.“ *Reti- centia* (Aposiopesis) est a servo loquente vultu et habitu corporis expleta.

30. *opinor, narras?* i. e. *opinor, dicis?* Davus pro comper- to habet, non apparari nuptias. Pamphilus: „non, *opinor*“ dicebat, at *opinari* saepe falsum est. Quare Davus: *opinor, dicis?* II, 6, 3: *Quid Davus narrat?* i. e. dicit. IV, 4, 13: *Nescio, quid narres*. V, 6, 6: *narras probe*. Horatii Satyr. II, 7, 4 sq.:

*Age; libertate Decembri,*

*Quando ita majores voluerunt, utere: narra,*

ubi *narrare* pro *dicere*, sed significatione quadam insuper addita, quam interpretari nescio.

33. *ac nullus quidem; deest: liberatus es?* i. e. mea quidem opera *minime* (Priscian. I p. 626) liberatus es; ill coque rationem reddit, quamobrem non liberatus sit, nam inde, quod Pamphilus Chremetis filiam in matrimonium non ducat, non sequi, ut Charinus statim eam uxorem habeat.

II, 3, 22. *inveniet*; intellige: *aliquis*, qui uxorem non dabit. *nemo* i. e. *non aliquis* dimidiata sua potestate distinguendum indeque *aliquis* ad *inveniet* eliciendum est; ita ut haec sententia sit: Tibi ita morato non *aliquis* filiam suam in matrimonium dabit; *inveniet* *aliquis* inopem sibi potius generum, quam ut a te filiam suam corrumpi patiatur.

*te corrumpi* i. e. *per te, a te*; sed neutra dicendi ratio ad subtilem irrisionem declarandam suffecerit, quae in ablativo instrumenti, qui hoc quidem loco de homine dicitur, inest. Sextus enim casus, ubi per se ponitur, non hominem, *per quem* sive *a quo aliquid fiat*, sed instrumentum indicare solet, quo alius quis armatus aliquid faciat. Davus igitur quum *te corrumpi* dixerit, herilem filium humana dignitate quasi exiit, tamquam si virus sit, quo adhibito nemo pater filiam suam necaturus sit.

23. *si accipiet* i. e. si pater accipiet. Donatus scripsit: „In-

veniet (22). Sunt qui κατ' ἀνθυποφορὰν dici putant: *inveniet inopem* i. e. per subjectionem sive eam dicendi formam, qua orator sententiam adversarii praecoccupat (Ernesti Lexicon technologiae Graecorum rhetoricae); ita ut haec sententia sit: Quod autem ad id attinet, quod mihi objicere possis, Pamphile, patrem tuum inopem potius filiam ad matrimonium tuum inventurum esse, quam ut te (quarto casu) corrumpi sinat meretricem amantem — utat sit, si te — —. Ruhakenius tamen ita hunc locum interpretatus est: Spem, qua tu niteris (neminem tibi his moribus praedito sive meretriciis amoribus irretito uxorem daturum esse) *facile propulsabo* i. e. refellam. Chremes enim etiamsi suam filiam non dederit; tamen pater tuus inopem potius tibi uxorem inveniet, quam ut te meretricio amore corrumpi sinat. Igitur unum contra hanc rem remedium relinquatur, ut patrem negligenter facias.

24. Bentl., non libris, sed sagacitate sua confisus scripsit *aliam* i. e. uxorem otiosus quaeret. *Alia* vero quum ad plura, quae otiosus quaesiturus sit, pertineat, quam *aliam*, et dicentis consilii intersit, ut quam plurima, quae pater, semel otiosus factus, prius quam filio uxorem quaerat, agat, declarentur, ad Pamphili animum securitate augendum; *alia* restituimus. Tamen Erasmus quoque *aliam* habet.

II, 4, 5. Qui differat te i. e. turbet et transversum agat. *differre* i. e. in varias partes ferre et ita perturbare, ut, quid agas, nescias. Plauti Pseudolus I, 3, 125: *jam ego te differam dictis meis, impudice.* cf. Aulularia III, 2, 32.

II, 6, 10. *Nosti.* Bentlejus interrogationis signum recte addidit. At illud quanto efficacius est, si illud verbum non Davo, sed Simoni tribuimus! Simo quum nuncium exoptatissimum e Davo audiat, post biduum vel triduum Pamphilum meretricis vix recordaturum esse, admirationis et laetitiae plenus narrantem interrumpit interrogans: *Nosti?* Post Davus narrare pergit. Ita igitur verba distinguenda sint:

*D.* *Nilhil hercle: aut, si adeo, bidui est aus tridui*

*Haec sollicitudo. S. nosti? D. deinde desinet.*

17. Accentus a set in *est* transferatur.

27. Ita hic versus apud Priscian. XII, 5 p. 554 scriptus est. *illic* i. e. in Davo. Serv. ad Aen. XI, 361: „*Caput.* Principium: et est antiquum: quia quisvis auctor et princeps rei gestae *caput* a veteribus dicebatur. Terentius Andr. II, 6, 27: *Nam si hic mali est quicquam, illic huic rei est caput.* Plautus in Asinaria II, 1, 4: *Ego caput huic fui argento inveniend.*“

III, 2, 1—4. Bacchiaci tetrametri acatalecti.

10. *facto opus esset* i. e. faciendum esset; v. not. ad Hecyr. III, 1, 47.

47. Donatus: „*Quid alias pro cur alias, alio tempore.*“ Bentl. legit: *Quando alias.*

III, 3, 4. Priscianus XVIII, 20 p. 177. Bentlejus tamen: *Ausculta: paucis et quid te ego velim et quod tu quaeris scies.*

7. Serv. ad Aen. XI, 537:

*Quae coepa a parvulis cum aetate aderevit simul.*

29. *conjugio devinctum* ut Virgil. Aen. VIII, 394: *aeterno devinctus amore*; sed etiam in h. l. Virgillii *perperam* alii *devictus* scripsere; v. a Burmanno ad illum locum annotata.

41. *in me claudier* i. e. per me impediri, pervetusta positione p. *claudi*. Bentl. invenit: *commodum intercludier.*

III, 4, 2. Iambicus tetrameter hypermeter; v. de vss. Ter. p. 225.

III, 5, 4. *pretium* i. e. poenam, Serv. ad Aen. IX, 232.

8. Godofr. Hermannus de Bentleji editione Terentii: „*Illud vero perperam, quod — suo iudicio Bentl. dedit: nec quid me nunc faciam, scio. D. nec quid me, atque id ago sedulo. Vulgo in Davi verbis: nec quidem me. Eleganter codex Lipsiensis: nec quid nunc me faciam, scio. D. nec me quidem atque id ago sedulo.*“

18. *praecavere mihi me, haut te ulcisci sinit.* Hanc compositionem verborum Bentl. ferre nequibat. Nam quem unquam dixisse praecavere mihi me *sinit* p. *praecavere mihi me monet.* Monet igitur p. *sinit* substituit. Sed *sinit* ad *ulcisci* verbum proxime praecedens imprimis pertinet, eique uni accommodatum est, quamquam sententia sua etiam ad *praecavere* referatur, per *ξὺ-γνα*, in qua figura unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur (Ern. lex. techn. G. rhet.). Hoc hodie satis notum est.

IV, 1, 1 — 18. Canticum est; v. Argumenti Narrat. in fine. Versus sunt primum Cretici tetrametri; v. p. 224; 11 — 12 trochaici monometri; 13 trochaicus dimeter catalecticus; 14 — 15 Bacchiaci tetrametri acatalecti. Ita Hermannus elem. d. m. p. 209 hos versus constituit. 16 — 17 trochaici tetrametri catalectici. 18 iambicus tetrameter, sed qui numerum non mutat; v. p. 225 sub finem.

16. *cum eo* quomodo pronunciandum sit, v. p. 219.

40. *interturbat* i. e. Davus in media re turbas ciet. Bentlejus id immerito delevit. Haec singulatim elata verba utilissima sunt ad summum aestum significandum, quo animus loquentium ferveat.

41. v. not. ad Phorm. IV, 3, 31.

45. Bentl. *quidni hoc consilium* i. e. cur non hoc consilium, lente dictum. Gravius dicitur: *quod, ni hoc, consilium* i. e. si omnes inimici invitum Pamphilum in nuptias conjectum vellent,

consilium ad voluntatem suam explendam utilius, quam hoc, quod tu, Dave, dedisti, invenire potuerint?

53. *manibus, pedibus, nihilo minus I, 1, 134 manibus pedibusque legendum erat; vide, inter utrumque locum quid intersit.*

59. Muretus in editione sua Terentii hunc versum ita constituerat: *D. Faciam. P. at jam hoc opus est. D. hem st' mane: crepuit a Glycerio ostium. st' nota silentii.* Erasmus: *D. Faciam. P. at jam hoc opus est. D. hem, sed mane; concrepuit a Glycerio ostium.* Bentlejus: *D. Faciam. P. at jam hoc opus est. D. set concrepuit hinc a Glycerio ostium.* Ipsi in veterrima librorum lectione constitimus, et saepe interruptam continuationem sermonis in animis ira et libidine ferventibus tam parum miramur, ut haec ipsa causa fuerit, cur hanc lectionem caeteris praeferebamur putaverimus. *cerio ostium* legendum tamquam si scriptum fuerit *cerjostium*, ut *rjos* pro una syllaba sit.

IV, 2, 3. *mih i una syllaba eaque longa pronuntiandum, sed elisione neglecta.* Bentlejus ut magis versus niteat corrigendo effecit: *P. Mysis. M. quis est? ehem Pamphile, opportune te mih i offers.*

13. Serv. ad Aen. XI, 97 et III, 493.

25 — 26. *verum vis dicam? D. immo etiam narrationis incipit mi initium.* Haec verba aliquanto obscurius dicta sunt, sed omnis obscuritas dispelletur, quum formulae *verum vis dicam?* potestatem recte intellexerimus. *Verum vis dicam?* interrogatio narrationi prolixiori futurae praefabatur (v. Donat. ad h. 1.). Davus, qui simul cum Pamphilo et ipsum Charinum discedere jusserat, Charinum, ad narrationem habendam ita praefatum, eludit, verbis quidem se cupidissimum audiendi fingens, re autem et gestu declarans, se potius abiturum esse, itaque significans, eam *narrationem*, quam ipse quidem imprimis institutam esse cupiat, abitionem esse. Igitur hic quoque locus inter eos habendus est, qui a gestu, a Terentio non adscripto, lucem suam petant.

IV, 3 — 4. Bentlejus cum aliis pluribus unam scenam, quartam, facit. Ipsi Schmiederi, Wolfii, exemplum sequuti scenas divisimus, quoniam hi versus a Myside, a discessu ad adventum Davi sola in scena remanente, dicti sunt.

5. Auctor de Tragoedia et Comoedia: „In scena duae arae poni solebant, dextra Liberi, sinistra ejus dei, cui ludi fiebant, unde Terentius in Andria: *Ex ara hac sume verbenas.*“ Donatus ad h. 1.: „*Ex ara sc. Apollinis, quem Ἀπόλλων Menander vocat, aut quod Apollini Comoedia dicata est: in cujus honorem aram constituebant, comoediam celebrantes. Apollini ergo Comoedia, Libero patri Tragoedia.*“

verbenae; v. Serv. ad Aen. XII, 120.

9. *Nova nunc religio in te istaec incessit.* Bentlejus: „Turpe mendum in omnibus libris inolevit: *In te incessit*, quasi praeteritum esset ab *Incedo*. At praesens tempus est ab *incesso*. *Legge: Nova nunc religio te istaec incessit cedo? Incessit te metus, timor, religio etc. non in te.*“ *Incessere saxis, telis, convicio aliquem i. e. lacessere* recte dicitur; *religio incessit*, id esset *lacessit aliquem*, vix dicere liceat. *Incessere* verbum frequentativum a primitivo *incedere* est, et petulantiae notionem frequentativa sua potestate primitivo adjicit. Igitur *incessit* ab *incedere*. Quem admodum in domum aliquam incedere dicimur, ita h. l. religio in Davum, tamquam in novam aliquam suam domum, incessisse dicitur. Et quamquam Livius XXV, 1 *tanta religio civitatem incessit* recte dixerit; in nostro tamen loco ne in quidem deleverim. Verba enim cum praepositionibus composita, quoties praepositionem suam iterant, primam et propriam suam potestatem retinent, neque se transferendo dicta esse indicant. *Religio in te incessit* i. e. religio in te, tamquam in novum suum domicilium, inventa est, salsius et majore vi comica dicitur, quam *religio te incessit* i. e. animum tuum occupavit. Quare cum caeteris libris in hoc quoque libro „turpe mendum“ retinimus, et mendinos ne pudet quidem.

IV, 5, 6. *quid hominum litigant*, verbo pluralis numeri dicere licere. Nicolaus Heinsius ad Aen. X, 238 pluribus demonstravit. Hodie haec res satis nota est, ut vix demonstratione egeat.

15. *Male dicis* i. e. injuriosus es, verbis quidem (*dicis*) inquit, sed in ipsum ejus corpus injurias quoque illatas fuisse aut v. 12 exclamans indicaverat.

50. Scaliger Poëtices VII p. 856: *Novi rem omnem, sed est Simo intus?* est, versu iambico trimetro brachycatalecto legit.

IV, 6, 10. Menander in Andria p. 22 ed. Meineke: Ζάμην γὰρ οὐχ ὡς-θέλωμεν, ἀλλ' ὡς δυνάμεθα.

22. *antiquum obtines.* Hecyr. V, 4, 20: *morem antiquum atque ingenium obtines.*

V, 1, 11. Tria loca in antiquis libris sunt, in quibus eadem, quae hic, verbi *seditionis* potestas est: 1) Plaut. Amphitr. I, 2, 16: *Nam Amphitruo actutum uxóri turbas conciet, Atque insimulabit eam probri. tum meus pater Eam seditionem in tranquillum conferet.*

2) Ciceron. ep. ad Att. II, 1 p. 126 ed. Bip.: *Ea (soror) est enim seditiosa: ea cum viro bellum gerit.* 3) Terent. Andr. V, 1, 11, quem ipsum locum ad interpretandum propositum habemus. Ipse Cicero *seditiosam* mulierem interpretatus est: *cum viro bel-*



lum gerentem; omnino ea dissensio, qua seorsum eunt vel cives vel conjuges alii ad alios, *se-d-ilio* dicitur Serv. ad Aen. I, 139.

21. Donatus: „nescio quid; deest: propter. Ac volui. ac pro contra quam.“

V, 2, 16. Versus iambicus medius inter versus trochaicos. Herm. elem. d. m. p. 166: „Singularis est, quod saepe, ubi vel enumeratio aliqua multarum rerum, vel alia descriptio ponitur, mutari numerus solet.“ cf. de vers. Terentianis p. 226.

V, 3, 5. *confidentiam* veteres pro impudenti audacia dicebant ut Terentius And. V, 3, 5. Philargyrius ad Virgil. Georg. IV, 445.

11. *Sensiti*; v. p. 212.

V, 3 — 4. Diderot de Theatro (Opp. T. III p. 343 sqq.): „Gestum dixi ad fabulam agendam pertinere; auctorem sedulo ei operam dare debere; qui si parum ei vel tritus, nec semper ante oculos positus sit: ne scenam quidem, quemadmodum id veritas postulet, neque inchoare, nec continuare, nec finire scire. Gestum dixi saepe pro oratione adscribendum esse.“

„Addo, quod integrae scenae sunt, in quibus multo sit verisimilius, agitari homines, quam loqui; idque argumentis probabo.“

„Humani nihil est, quin recte id in spectaculo collocetur. Atqui par hominum esse fingamus, qui parum certi, num alter sibi probandus, an improbandus sit, tertium aliquem exspectant, qui eos doceat. Isti, donec tertius ille adveniat, quid sibi dicent? Nihil. Ibunt, redibunt, impatientis sui animi speciem prae se ferentes, ne verbum quidem dicentes. Diligenter sibi cavebunt, ne quid dicant, cujus mox eos poeniteat. Haec res causam scenae praerhet, in qua praeter gestum vel nihil vel pauca essent, pluresque ejusmodi causae sunt.“

„Pamphilus una cum Chremete et Simone in scena est. Simo quaecumque filius dicit, mendacia esse putat levis adolescentuli, qui, si fieri possit, stulte facta excusare velit. Filius ab eo precatur, ut sibi testem dare liceat. Tandem ab hoc et a Chremete Simo permovetur, ut testem audire velit. Pamphilus it, ut testem quaerat; Chremes et Simo remanent. Hic quaero, quid se facient interea, dum Pamphilus apud Glycerium est, cum Critone colloquitur, rem ei exponit, dicit, quid ab eo expectet, eique persuadet, ut secum eat, ut coram cum patre Simone colloquatur? Aut immotos eos et mutos opinari debemus, aut suspicari, Chremetem cum Simone colloqui pergere; Simonem vultu demisso, mento manu sublevato, modo sedato, modo irato animo eum audire, remque inter eos agi, quae omnis gestu transigatur.“

„Verum hoc hujus rei non unicum exemplum est, quod ab

hoc poëta praeberet. Quod genus: quid alter senum in scena agit, dum alter filio dicit, patrem omnia scire, patrem eum herediturum omniaque sua filiae daturum esse? (Heautont. V, 2).

„Terentio si placuisset, gestum notare, omnis e nobis dubitatio expulsa esset. Verum quid refert, num eum notaverit, necne; hic quidem liquet.“

V, 4, 30. Serv. ad Aen. II, 303. „Translatio ab animalibus, quae ad omnem sonum erigunt aures.“

36. v. not. ad II, 1, 24.

V, 5. Ita Hermannus ex auctoritate codicis Lipsiensis hos versus constituit in Elem. d. metr. p. 176. Bentlejus eos praeter primum trochaicos septenarios fecerat.

M. V.  
AC  
De critic  
De desc  
chiam, ut  
postularem  
dicar.  
„Aequ  
emolibus  
ne res dece  
ogitet. N  
erisior res  
„Prim  
et, et par  
atione Dac  
que in hoc,  
Donatus  
is scilicet fa  
immolation  
que distribui  
citer esse po  
que contrac  
que in sue.  
ANN  
Fol. L. S  
fies nines,  
Hermannus ab  
filiae Terent